

- Укр. нар. думи: Українські народні думи та історичні пісні / Упорядк. та прим. О. Таланчук. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.
- Укр. нар. казки: Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Молодь, 1989. – 431 с.
- Укр. нар. присл.: Українські народні прислів'я та приказки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 526 с.
- Укр. перек.: Українські перекази / Зібрав М. Возняк. – К.: Абрис, 1993. – 111 с.
- Номис: Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В. Марковича та інших / Укл. М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 766 с.
- Пазяк: Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упор. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 2001. – 391 с.
- Укр. про голод: Українці про голод 1932-1933 / Фольклорні записи В. Сокола. – Львів, 2003. – 231 с.
- Чар. торба: – Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М.І. Шопляка-Козака / Упорядк., передм., прим. та словник І.М. Сенька. – Ужгород: Карпати, 1988. – 170 с.

Maria Skab. Concept 'dusha' in folk-lore. *The article deals with the analysis of linguistic expression of the concept 'dusha' in folk-lore texts of different genres. The author comes to a conclusion that its sacral part is mainly actualized and extended in folk-lore; the non-sacral part of the concept is poorly developed there.*

Key words: *folk-lore text, concept, sacral part of the concept, non-sacral part of the concept.*

Зеновій Терлак (Львів)

**АУГМЕНТАТИВНІ ІМЕННИКИ НА -ИЩ(Е)
В АСПЕКТІ КОДИФІКАЦІЇ ГРАМАТИЧНОЇ НОРМИ**

Розглянуто родову диференціацію аугментативних іменників на -ищ(е) в аспекті кодифікації граматичної норми. Висловлено міркування, що уживання іменників чоловічого або жіночого роду у значенні середнього є просторічним і не становить літературної норми в сучасній українській мові.

Ключові слова: *аугментативні іменники, граматична категорія роду, граматична норма.*

У системі субстантивних суфіксальних дериватів існує кількісно невелика група іменників з аугментативним значенням. Цим похідним утворенням, що є назвами переважно неживих предметів, рідше – істот, притаманна семантика збільшеності, яка часто поєднується з негативною емоційно-експресивною характеристикою позначуваних явищ (*гарбузище, бурячище, бородище, кулачище, ротище, губище, вовчище, бабище, дідище*). В окремих випадках пейоративний суфікс **-ищ(е)** надає слову відтінку зневажливості, лайливості (*свекрушище, гадючище, собачище*) [див. ССУЛМ: 107].

Іменники з аугментативним значенням належать до стилістично маркованої лексики, бо мають яскраво виражене оцінне значення і вживаються переважно в розмовній мові. Вони відсутні в науковому, офіційно-діловому та газетно-інформаційному стилях літературної мови, а використання їх у художніх текстах має на меті відобразити власне розмовний характер мовлення.

Аугментативи на **-ищ(е)** цікаві передусім тим, що, мотивуючись іменниками чоловічого, жіночого або середнього роду, вони можуть набувати іншого граматичного значення роду. Причина цього криється в тому, що, з одного боку, суфікс суб'єктивної оцінки **-ищ(е)**, приєднуючись до твірної основи, не змінює лексичного значення слова, і похідні іменники зберігають значення чоловічого, жіночого чи середнього роду відповідної твірної лексеми (*вітер – вітрище* (ч.), *баба – бабище* (ж.), *гніздо – гніздище* (с.)); з другого боку, під впливом форми слова (закінчення **-е**) в похідних утвореннях розвивається родове значення середнього роду. В результаті частина похідних утворень із суфіксом **-ищ(е)** дублює родово

значення твірного слова, частина поступово втрачає попередню родову ознаку і набуває значення середнього роду, а частина аугментативних іменників на **-ищ(е)** вживається з подвійним родовим значенням – чоловічого і середнього або жіночого і середнього роду. Усе це не могло не відбитися на характері граматичної характеристики таких лексем в наших підручниках, словниках та іншій довідковій літературі.

Аугментативи на **-ищ(е)** трактують або як іменники „спільного роду” (часто з уточненням – „так званого спільного роду” [СУЛМ: 253], або як „подвійного роду” [Грамматика: 70; Морфологія: 55]. При цьому одні мовознавці розглядають поняття „подвійного,, і „спільного” роду як тотожні [Жовтобрюх: 123], інші, розрізняючи в іменниках граматичний і семантико-граматичний рід, вважають, що аугментативи на **-ищ(е)** є іменниками подвійного (граматичного) роду, і відокремлюють їх від іменників спільного (семантико-граматичного) роду [Грамматика: 70].

В. Горпинич, відзначаючи для аугментативів на **-ищ(е)** „випадки ще не усталеної родової форми і відповідного хитання у виборі роду” [Горпинич: 61], вважає, що „немає підстав виокремлювати графему „спільний рід” [Горпинич: 60], бо „самостійної графемі „спільного” роду немає, є спільні омонімні засоби вираження семантики чоловічого, жіночого і середнього родів” [Горпинич: 61].

Дослідники по-різному пояснюють динаміку розвитку нового родового значення в похідних слова. О. Безпояско, констатуючи наявність в аугментативних іменників на **-ищ(е)** двох родів, простежує тенденції, що проявляються у виборі і закріпленні тієї чи іншої родової форми. За її спостереженнями, в назвах істот взаємодія форм чоловічого і середнього або жіночого і середнього роду завершується перевагою форм чоловічого чи жіночого роду – відповідно до граматичного значення твірної лексеми, а в назвах неістот, навпаки, за похідними утвореннями закріплюється граматичне значення середнього роду [Грамматика: 70-71].

Деякі інші висновки доходить В. Горпинич. „Якщо іменники на **-ищ(е)** із значенням збільшеності утворилися від чоловічого роду, – зазначає він, – то одна частина з них набуває середнього роду відповідно до закінчення **-е**: *бурячище*

(*буряк*), *вузлище* (*вузол*), *гарбузище* (*гарбуз*), *дубище* (*дуб*), *димище* (*дим*), *клубище* (*клуб*); частина вживається з чоловічим і з середнім родом: *басище* – *густий* і *густе* *басище*; *борсучище* – *великий* і *велике* *борсучище*; *будячище* – *великий* і *велике* *будячище*; *вусище* – *чорний* і *чорне* *вусище*; *кулачище* – *великий* і *велике* *кулачище*; а третя ще зберігає чоловічий рід – рід твірного слова: *віз* – *возище* (чол. р.), *вітер* – *вітрище* (ч.р.), *голос* – *голосище* (чол. р.), *дід* – *дідище* (чол. р.), *дім* – *домище* (чол. р.). Такий процес відбувається і в іменниках на **-ищ(е)**, утворених від слів жіночого роду: *губище*, *головище* – середній рід, але *бабище*, *гадючище* – і жіночий, і середній рід” [Горпинич: 58-59].

При такому поясненні важко встановити якусь закономірність щодо родової диференціації згаданих лексем. Взагалі, достатньо порівняти факти кодифікації граматичного значення роду при аугментативних іменниках на **-ищ(е)** в наших граматиках, підручниках і словниках, щоб помітити її доволі суперечливий характер. Наприклад, навчальні посібники констатують подвійний рід (чоловічий і середній) в іменниках *вовчище*, *дубище* [Жовтобрюх: 124; СУЛМ: 253-254; Морфологія: 83], а тлумачний „Словник української мови” в 11-ти томах фіксує при іменнику *вовчище* значення чоловічого роду, а при *дубище* – середнього. М. Жовтобрюх рекомендує форми *така дівчище* – *таке дівчище* [Жовтобрюх: 124], В. Горпинич зараховує іменник *дівчище* до середнього роду [Горпинич: 58], а словник подає для цієї лексеми лише значення жіночого роду. Усі посібники і словники зазначають наявність подвійного роду (жіночого і середнього) в лексеми *бабище*, але чинний український правопис чомусь розглядає цей дериват серед іменників чоловічого роду [УП: 62]. З цього явного недогляду А. Лучик робить поспішний висновок. У своїй рецензії на підручник В. Горпинича „Морфологія української мови” (К., 2004) вона пише: „На жаль, у такому багатоаспектному висвітленні аналізованого матеріалу трапляються і деякі суперечності. Так, у сучасній українській мові аугментативні іменники на **-е** типу *вітрище*, *бабище* вважаються іменниками чоловічого роду. Оскільки ця норма розхитується, подекуди наголошується, що подібним утворенням властивий подвійний рід: чоловічий – середній або жіночий – середній; провідна ж роль у визначенні роду

таких іменників належить аналітичним показникам. У будь-якому разі їхній поділ за родовою належністю в українській граматичній традиції не пов'язується з тим, від іменників якого роду вони утворені, як це здійснюється в аналізованому підручнику” [Лучик, Горпинич: 105].

Міркування більшості авторів не підкріплені фактами реального вживання таких лексем у тексті. Це зумовлено передусім відсутністю належної джерельної бази, яка б об'єктивізувала характер кодифікації граматичного значення роду при аугментативних іменниках на **-ищ(е)**. При відсутності на сьогодні Національного корпусу української мови єдиним таким джерелом, на який може розраховувати дослідник, є тлумачний „Словник української мови” в 11-ти томах. Але кодифікацію граматичного значення роду при аугментативних іменниках на **-ищ(е)** проведено тут дуже непослідовно. Так, не зрозуміло, чому іменники *вовчище*, *кабанище* – чоловічого роду, а *ведмедище*, *борсучище* – чоловічого і середнього; іменники *гарбузище* (збільш. до *гарбуз*), *бурячище* (збільш. до *буряк*) – середнього роду, *кавунище* (збільш. до *кавун*) – чоловічого, а *будячище* (збільш. до *будяк*) – чоловічого і середнього і т. д. Якщо словник вказує на подвійне значення роду при окремих аугментативах, то не підкріплює такого вживання відповідними ілюстраціями. Наприклад, подвійний рід – середній і жіночий – зазначено при лексемах *гадючище* (збільш. до *гадюка*), *свекручище*, а ілюстрація засвідчує вживання лише форми жіночого роду: – *Отакенная гадючище! Оповила кругом будячину, голову виставила проти сонця та й сичить* (Мирний). – *Потривайте ж! – крикнула Мотря на весь город, – це, мабуть, свекручище помагала їм мірять [город]!* (Нечуй-Левицький). Аналогічно уживання лексеми *будячище* (-а, ч. і с.) проілюстровано тільки одним реченням: *Зараз цей будячище стоїть засохлий за склом у шафі в піонерській кімнаті* (Донченко). Частина іменників подано у словнику без жодної ілюстрації: *каменище* (ч. і с.), *солдатище* (ч. і с.), (*гарбузище* (с.), *чубище* (ч.), *чавунище* (посудина) (ч.), *стожище* (збільш. до *стіг*) (ч.), *сомище* (збільш. до *сом*) (ч.), *собачище* (ч.), *шатрище* (с.).

Ще строкатішою виглядає картина, коли порівняти родову кодифікацію аугментативів на **-ищ(е)** в різних словниках. „Словарь української мови” за ред.

Б. Грінченка фіксує невелику кількість таких дериватів: *бабище* (ж.), *басище* (ч.), *будячище* (ч.), *відьмище* (ж.), *вовчище* (ч.), *гарбузище* (ч.), *гніздище* (с.), *губище* (с.), *дівчище* (ж.), *дідище* (ч.), *дубище* (ч.), *косище* (с.), *котище* (ч.), *мужичище* (ч.), *свекрушище* (ж.), *хвотище* (с.), *хлопчище* (ч.), *чоботище* (ч.) та деякі інші. У „Правописному словнику” Г. Голоскевича знаходимо лише слова *бабище* (-ща, -шу; -бища, -бищ), *дідище* (-ща, -шу, -щем; -дища, -дищ), *головище* (-ща, -шу; -вища, -вищ, с.). Пізніші словники охоплюють більшу кількість аугментативних іменників на **-ищ(е)** (біля 100), хоча, без сумніву, коло таких похідних лексем є практично неокресленим. Останні лексикографічні видання зорієнтовані здебільшого на реєстр „Словника української мови” в 11-ти томах і некритично копіюють його¹. В результаті проведеного зіставлення можна виділити групу аугментативних дериватів на **-ищ(е)** із неусталеними родовими характеристиками. Порівняй:

Лексема	Сл. Грінч. 1907- 09	СУМ 1970- 80	Орф. сл. 1999	Сл. Укр. 2001	ВТССУМ 2005
бабище	ж.	-і, ж., - а, с.	-а, с., - і, ж.	ж.	-і, ж., -а, с.
басище	ч.	-а, ч. і с.	-а, ч.	ч.	ч.
борсучище	—	-а, ч. і с.	—	—	—
будячище	ч.	-а, ч. і с.	-а*	с.	-а, ч. і с.
ведмедище	—	-а, ч. і	-а, ч.	ч.	-а, ч.

¹ Сучасні словники, зокрема й орфографічні, включають до свого реєстру і застарілі лексеми, які вийшли з ужитку, напр., *сутяжище*, ч. і ж. (СУМ подає ілюстрацію: *Бачив [Чіпка], як усміхались судовики, переглядаючись між собою і показуючи очима на секретаря. – Сутяжище! – бовкнув Чіпка вголос, вийшовши надвір (Мирний), і лексеми типу дружище, холодище, талантище та ін., що з'явилися в українській мові під впливом російської. Згадаймо, як І. Франко звертався в одній із своїх поезій до М. Вороного: Миколо, мій друже давній, ідеалісте непоправний!*

		с.			
гарбузище	ч.	-а, с.	-а*	с.	-а, с.
дубище	ч.	-а, с.	-а, ч. і с.	ч. або ж.	-а, с.
кожушище	с.	-а, ч.	-а, ч.	ч. або с.	-а, с.
косище	с.	-а, с.	-а, ж.	с.	-а, ж.
кулачище	—	-а, ч. і с.	-а, ч.	ч.	-а, ч. і с.
носище	—	—	-а*	с.	-а, ч.
свекрушище	ж.	-а, с. і ж.	-а, ж. і с.	ж. або с.	-а, с. і ж.
стовпище	—	-а, с.	-а, ч.	ч.	-а, с.
стожище	—	-а, ч.	-а, с.	ч.	-а, ч.
талантище	—	-а, ч.	-а*	с.	-а, ч.
тютюнище	с.	-а, ч.	-а, ч.	ч.	-а, ч.
хвостище	с.	-а, ч.	-а, ч.	ч.	-а, ч.
чоботище	ч.	-а, ч.	-а*	с.	-а, ч.
шрамище	—	-а, ч.	-а*	с.	-а, ч.

Знак тире – слово відсутнє у словнику; знак * – при слові не вказано граматичного значення роду.

Труднощі у визначенні роду аугментативів на **-ищ(е)** породжують проблему їх словозміни і синтаксичної сполучуваності. Якщо іменники подвійного – чоловічого і середнього – роду мають спільну відмінкову парадигму і належать до однієї відміни – другої, то іменники подвійного – жіночого і середнього – роду повинні мати різні відмінкові парадигми і належати до різних відмін – першої та другої. Нас цікавлять передусім деривати на **-ищ(е)**, утворені від іменників жіночого роду.

Лексикографічні джерела фіксують невелику кількість таких лексем і дають їм неоднакову граматичну характеристику. Порівняй:

Лексема	Сл. Грінч. 1907- 09	СУМ 1970- 80	Орф. сл. 1999	Сл. Укр. 2001	ВТССУМ 2005
бабище	ж.	ж., с.	с., ж.	ж.	ж., с.
бородище	—	с.	*	с.	с.
відьмище	ж.	—	—	—	ж.
гадючище	—	с. і ж.	ж. і с.	ж. або с.	с. і ж.
головище	—	с.	*	с.	с.
губище	с.	с.	с.	с.	с.
косище	с.	с.	ж.	с.	ж.
кучугурище	—	с.	*	с.	с.
лапище	—	с.	*	с.	с.
ножище	—	с.	*	с.	с.
пожежище	—	с.	*	с.	с.
ручище	—	с.	*	с.	с.
свекрушище	ж.	с. і ж.	ж. і с.	ж. або с.	с. і ж.
скелище	—	с.	—	—	с.
хатище	—	—	—	—	ж.
хмарище	—	с.	*	с.	с.

У граматиках і підручниках до першої відміни зараховують аугментативні іменники з суфіксом **-ищ(е)**, якщо вони вжиті в жіночому роді. І. Матвіяс, наприклад, називає лексеми *бабище*, *відьмище*, *гадючище*, *головище*, *бородище*, вжиті у відповідних контекстах: *отакенна гадючище* (Мирний); *не віддав тебе тій бабиці* (Українка), *А Ай-Петрі як тріпоне враз волохатою сивою головицею, як замотає бородицею* (Вишня) [Морфологія: 81]. М. Жовтобрюх додає сюди іменник

травище [Жовтобрюх: 130]. Якщо ж такі аугментативи вживаються у значенні середнього роду, то природно вважати, що вони повинні мати парадигму іменників другої відміни мішаної групи. Свідченням цього мав би служити контекст, який наводить М. Жовтобрюх: *Високо, як чапля, піднімаючи ноги, побрела травищем до ріки* (Тютюнник) [Жовтобрюх: 132]. І. Матвіяс пише з цього приводу: „Закінчення -**е** в формі наз. відм. одн. мають іменники жіночого роду з суфіксом -**ищ(е)** (*бабище, відьмище* й под.). Зазначені форми на -**ищ(е)** перенесені з іменників середнього роду II відміни внаслідок закріплення за ними значення жіночого роду. Ці ж форми із значенням середнього роду належать до II відміни” [Матвіяс: 46].

Спробу розмежувати парадигми першої і другої відміни зроблено в тлумачному словнику лише стосовно іменника *бабище* (-**і**, ж. і -**а**, с.), хоча вміщений тут ілюстративний матеріал відображає уживання тільки форм жіночого роду: *Як вийшла бабище старая, крива, горбатая, сухая* (Котляревський). *Ну, лицарю, я жалую, що не віддав тебе тій бабиці. Якраз була б з вас пара* (Українка).

Орфографічний словник на першому місці подає форму середнього роду (-**а**, с. і -**і**, ж.). Інтегрована лексикографічна система „Словники України” фіксує іменник *бабище* лише із значенням жіночого роду.

Для інших іменників з подвійним значенням роду (*гадючище, свекрушище*) словники подають лише одну форму родового відмінка - **а**, с. і ж. (або ж. і с.).

Повні парадигми аугментативних дериватів на -**ищ(е)**, утворених від іменників жіночого роду, містить інтегрована лексикографічна система „Словники України” (модуль „Словозмінна парадигма”). Тут усі такі лексеми, у тому числі й *гадючище, свекрушище*, змінюються як іменники середнього роду другої відміни, порівн., напр., в однині: Н. *головище* Р. *головища* Д. *головищу* З. *головище* О. *головищем* М. на/у/по *головищі* К. *головище*; Н. *свекрушище* Р. *свекрушища* Д. *свекрушищеві, свекрушищу* З. *свекрушище* О. *свекрушищем* М. на/у/по *свекрушищеві, свекрушищі, свекрушище*.

М. Леонова вважає, що іменники першої відміни мішаної групи із суфіксом -**ищ(е)** мають варіантні закінчення у формі називного однини (*бабища* і *бабище, свекрушища* і *свекрушище, ручища* і *ручище*), знахідного однини (*свекрушищу* і

свекрушище, ручищу і ручище) та називного множини (*бабиці та бабища, дівчиці та дівчища*). [Леонова: 82-83]. Але варіантні відмінкові (і родові) форми, як відомо, завжди протиставляються одна одній як нормативна – ненормативній, сучасна – застарілій, нейтральна – просторічній або ж розмежовуються стилістичним уживанням. Форми *бабища, свекрушища, ручища* в називному однини чи *бабиці, дівчиці* в називному множини не можна вважати нормативними в сучасній українській мові, їх не фіксує жодне лексикографічне джерело.

Недосконалість у нашій довідковій літературі граматичної характеристики аугментативних іменників на **-ищ(е)** робить актуальною проблему їх синтаксичної сполучуваності. Як, наприклад, поєднати прикметник з іменником *косище*? Тлумачний „Словник української мови” подає лексему *косище* як іменник середнього роду, який у родовому відмінку однини має закінчення **-а**, отже, *здоровенне косище, здоровенного косища*. Але автори „Орфографічного словника української мови” (1999) і „Великого тлумачного словника сучасної української мови” (2005) вважають, що іменник *косище* жіночого роду, який у родовому відмінку також має закінчення **-а**. У такому випадку в формі називного відмінка конструємо словосполучення *здоровенна косище*, а в формі родового – *здоровенної косища*? Аналогічні граматичні позначки „Великий тлумачний словник” подає і при слові *хатище*, **-а, ж**.

Орфографічний словник при багатьох аугментативах на **-ищ(е)** фіксує лише форму родового відмінка (*бурячище, -а; головище, -а; латище, -а* та ін.), але не ясно, у якій родовій формі повинен узгоджуватися прикметник з іменником у називному відмінку – *твоя головище* чи *твоє головище*?

Слова *гадючище, свекрушище* словники подають як іменники подвійного роду – жіночого або середнього (*ота свекрушище – оте свекрушище*), але закріплюють за ними словозміну за зразком другої відміни. Як поєднувати з такими лексемами атрибутивні форми жіночого роду у формах непрямих відмінків? Адже морфологічна категорія роду належить іменникові як слову в усій системі його форм, а не тільки в формі називного відмінка.

Усе сказане переконує, що питання родової диференціації, словозміни і сполучуваності аугментативних іменників на **-ищ(е)** продовжує залишатися актуальним у плані кодифікації граматичних норм української мови на сучасному етапі її розвитку.

Спробуємо висловити свої міркування щодо принципів розподілу за родами таких іменників. Якщо взяти до уваги всю сукупність аугментативів на **-ищ(е)**, які зафіксовані в сучасних лексикографічних джерелах, то серед них виокремлюються передусім назви *істот* і *неістот*. Серед назв *істот* можна виділити назви людей і міфологічних істот та назви свійських тварин, диких звірів, комах, риб.

У назвах *людей* і *міфологізованих істот* родова диференціація має семантичне підґрунтя [Вихованець, Городенська: 87-90]. До чоловічого роду належать іменники, що позначають осіб чоловічої статі: *дідище, мужичище, парубище, панище, козачище, попище, хлопище, хлопчище, чоловічище, солдатчище, сліпачище, чортище*. До жіночого роду належать іменники на позначення осіб жіночої статі: *бабище, дівчище, свекрушище, відьмище*. Такі родові значення цих іменників слід вважати нормою. Із стилістичною метою деякі з цих іменників можуть уживатися у значенні середнього роду як зневажливі емоційно-оцінні назви осіб, але таке вживання треба розцінювати як просторічне. Просторічні форми роду можуть знаходити своє відображення у тлумачних словниках, які поєднують у собі завдання і нормативного, і об'єктивно-історичного опису лексики на великому часовому проміжку розвитку і функціонування мови, але в словниках іншого типу, зокрема правописних, які покликані стояти на сторожі літературних норм, їм не місце. Назви осіб чоловічої статі потрібно змінювати як іменники другої відміни мішаної групи, а лексеми жіночого роду – як іменники першої відміни мішаної групи. Останні в формі називного множини мають закінчення **-а**.

У назвах *свійських тварин, диких звірів, комах, риб* на родову диференціацію впливає граматичне значення роду твірної основи. Ця група охоплює переважно іменники чоловічого роду: *баранище, бичище, цатище, конище, котище, псище, собачище, хортище, ведмедище, борсучище, вовчище, кабанище, турище, комарище, павучище, сомище, коротище*. Ці лексеми відмінюємо як іменники другої

відміни мішаної групи. До жіночого роду належить лексема *гадючище*, яку змінюємо за парадигмою іменників першої відміни мішаної групи. У переносному значенні цей дериват може вживатися у значенні середнього роду, але таке вживання теж є просторічним і не охоплює всієї системи відмінкових форм.

У назвах *неістот* можна виділити такі лексико-семантичні групи: назви рослин; назви частин людського тіла і ознак живого організму; назви конкретних предметів, об'єктів та явищ навколишнього світу; назви явищ природи та інших стихійних явищ.

Родова диференціація в іменниках – назвах неістот семантично не мотивована і є суто формальною [Вихованець, Городенська: 89]. У назвах *рослин* родові значення похідного слова мотивується граматичним значенням роду твірного слова. Лексеми *будячище*, *бурячище*, *гарбузище*, *кавунище*, *дубище*, *тютюнище* – чоловічого роду і змінюються за зразком іменників другої відміни мішаної групи. Окремі з них можуть уживатися в середньому роді, але з іншим значенням, наприклад: *бурячище* (с. р.) – „місце, з якого зібрано буряки”; *тютюнище* (с. р.) – „місце, на якому росте тютюн” тощо..

У назвах *частин людського тіла і ознак живого організму* спостерігається така закономірність: деривати, утворені від іменників чоловічого і середнього роду, зберігають родові значення твірної основи: *вусище*, *кулачище*, *лобище*, *носище*, *ротище*, *язичище*, *басище*, *голосище*, *чубище*, *хвостище* – іменники чоловічого роду; *плечище*, *очище* – іменники середнього роду; але похідні лексеми, утворені від іменників жіночого роду, змінюють своє родові значення і функціонують як іменники середнього роду: *бородище*, *головище*, *губище*, *косище*, *ножище* (від *нога*), *ручище*, *латище*. У називному множини вони мають закінчення **-а** як іменники другої відміни мішаної групи (*головища*, *губища* тощо). Уживання іменників чоловічого роду (типу *ротище*, *лобище*) у значенні середнього або середнього (типу *бородище*, *головище*) у значенні жіночого теж є просторічним і не становить літературної норми.

Подібну закономірність спостерігаємо і в назвах *конкретних предметів, об'єктів та явищ навколишнього світу*. Іменники *возище*, *каменище*, *домище*,

замчище, чоботище, чемоданище, чавунище (горщик), *стожище, стовпище, снопище, кожушище, томище, лісище, димище, щрамище* – чоловічого роду; деривати *гніздище, шатрище, колесище* – середнього. До середнього роду належать і похідні утворення, мотивовані іменниками жіночого роду: *скелище, кучугурище, хмарище*.

Серед назв *явищ природи та інших стихійних явищ* до чоловічого роду належать деривати, мотивовані іменниками чоловічого роду: *вітрище, вітровище, градище, морозище, холодище, итормище*. Іменник *пожежище*, мотивований твірною лексемою жіночого роду, належить до середнього роду.

При такій родовій диференціації аугментативних іменників на **-ищ(е)** їх граматичне значення роду чітко конкретизують синтаксично узгоджувані або координовані слова. Морфологічна категорія чоловічого, жіночого або середнього роду належить у таких випадках іменникові як слову в усій системі його відмінкових форм, а не охоплює лише окремі з них, наприклад, тільки форму називного відмінка. Увесь масив іменників на **-ищ(е)**, яким притаманне аугментативне значення, чітко розподіляються між першою і другою відміною і мають характерну для них систему словозмінних парадигм.

Уживання аугментативних іменників чоловічого або жіночого роду із суфіксом **-ищ(е)** у значенні середнього роду не становить норми в сучасній українській літературній мові. Родові форми *бабище* (ж. р.) – *бабище* (с. р.), *дівчище* (ж. р.) – *дівчище* (с. р.), *кулачище* (ч. р.) – *кулачище* (с. р.), *ротище* (ч. р.) – *ротище* (с. р.) протиставляються одна одній як нормативна – ненормативній, просторічній. Останні вживаються в мовленні з виразним стилістичним навантаженням. Їх повинні фіксувати тлумачні словники української мови, але ортологічні джерела, які рекомендують до вживання ту чи іншу граматичну форму чи те чи інше граматичне значення як літературну норму, повинні уникати просторічних варіантів.

Сказане знімає проблему „подвійного” роду в іменників із суфіксом **-ищ(е)**, які мають збільшувальне значення. Кожен такий дериват вживається у

значенні чоловічого, жіночого чи середнього роду. Просторічні родові форми повинні стати об'єктом вивчення стилістики, а не граматики.

ЛІТЕРАТУРА

- Грамматика: Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Грамматика української мови. – К., 1993.
- ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Бусел. – 2-е вид. – К., 2005.
- Вихованець, Городенська: Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004.
- Голоскевич: Голоскевич Г. Правописний словник. – 9-е вид. – Нью-Йорк, 1962.
- Горпинич: Горпинич В. О. Морфологія української мови. – К., 2004.
- Грінченко: Словарь української мови / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – Т. I–IV. – К., 1907–1909.
- Жовтобрюх: Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К., 1984.
- Леонова: Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К., 1983.
- Лучик, Горпинич: Лучик А., В. О. Горпинич. Морфологія української мови. – К., 2004 (рецензія). – Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 104–105.
- Матвіяс: Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. – К., 1974.
- Морфологія: Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1969.
- Орф. сл.: Орфографічний словник української мови / Уклали І. С. Головашук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К., 1999.
- Сл.У.: Широков В. А., Шевченко І. В., Рабулець О. Г., Костишин О. М., Пещак М. М. Інтегрована лексикографічна система „Словники України”. Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. – К., 2001.
- ССУЛМ: Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.
- СУЛМ: Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К., 1993.
- СУМ: Словник української мови. – Т. I – XI. – К., 1970-1980.

УП: Український правопис. – К., 1993.

Terlak Zenoviy. Augmentative nouns with the suffix -ищ(е) in the aspect of codification of the grammatical norm. *Gender differentiation of augmentatives with the suffix –ищ(е) was considered in the aspect of codification of the grammatical norm. The conclusion was made that the use of nouns of masculine or feminine gender in the meaning of neuter gender is colloquial – not literary – in modern Ukrainian language.*

Key words: *augmentative nouns, grammatical category of gender, grammatical norm.*

Шимків Надія (Тернопіль)

РОЛЬ ЕПІТЕТІВ У ФОРМУВАННІ КОНЦЕПТУ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ “ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ”

Стаття присвячена висвітленню ролі епітетів у реалізації концепту слово в ліриці поетів “Празької школи”. Розглянуто художні означення, які належать до різних лексико-семантичних груп і виражають позитивну чи негативну оцінку.

Ключові слова: *епітет, концепт, поняття, концептуальний аналіз .*

Упродовж останніх десятиліть у сучасному мовознавстві актуальними стають проблеми, пов’язані з когнітивною лінгвістикою, основним терміном якої вчені справедливо вважають концепт. “Ще до ознайомлення з мовою людина певною мірою ознайомлюється зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об’єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система певних